

Çeviri:

Bilinen ve Bilinmeyenleriyle Aleksandr Nevski * Tarih bilimleri doktoru Prof. Vladislav Kokoulin ile söyleşi

Çeviri: Elnur Ağayev*

orcid/0000-0002-1461-4834

Çevirmenin Notu: Tarihte iz bırakmış insanlar ve faaliyetleri, tarihin temel konularını oluşturmaktadır. Bununla beraber bırakılan bu izler aynı zamanda tarih yazımının değişik dönemlerinde benzeri olaylara yaklaşılması bakımından sorunlu konuların da başında gelmektedir. Aslında sorun şahsiyetin bıraktığı izlerden değil -bu izler yaşanan bir gerçeklik olarak kabul edilirse- bu gerçeklik üzerinde hakikati inşa etmekte olan tarihçiden, yetiştiği kültürden, değer yargılarından, dönemin ideolojisinden, erkin, gücün tarih yazımı üzerindeki konumundan kaynaklanmaktadır. Bir nevi hakikatin inşa edilme dönemi, hakikatin kurgulanma dönemi burada belirleyici olmaktadır. Bu belirleyicilik tarihi veya tarihi şahsiyetleri konu alan sinemada, tiyatrodada, resimde ve benzeri sanat dallarında da geçerlidir.

İdeolojinin ve gücün tarih yazımı üzerindeki baskısından dolayı tarihte iz bırakmış insanlar tarih yazımlarında belirli bir kategoriye yerleştirilir ve “*biz-kahraman*” veya “*öteki-hain*” sıfatlarıyla anılırlar. Bir nevi onlara tarihi bir “*rol*” biçilmiş olur. Fakat onlara biçilen bu roller tarihsel dönemleri etkileyen değişimlere bağlı olarak sabit kalmamaktadır. Tarih incelemeleri göstermektedir ki değişen konjonktürel şartlardan dolayı aynı ideolojiler içinde bile tarihte iz bırakan insanlara biçilen roller değişmekte, çeşitlenmekte ve farklılıklar göstermektedir.¹ “*Kahraman*” ilan edilen şahıs değişime bağlı olarak bir dönem

* “Александр Невский - известный и неизвестный”, <https://4s-info.ru/2021/03/17/aleksandr-nevskij-izvestnyj-i-neizvestnyj/> 17 марта 2021 г. / alıntılama tarihi 14 Eylül 2021, saat 12.50.

* Doç. Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, E-posta: eagayev@eul.edu.tr, elnuraga@hotmail.com

¹ Bu konuda yapılan bir örnek çalışma için bkz.: Elnur Ağayev, “Rusya Tarih Yazımında Şeyh Şamil İmajı”, *Şeyh Şamil ve Kafkasya (Mücadele - Sürgün - İskân)*, Editörler: Mehmet Ali Bozkuş, Hakan Yazar, Kitabevi yayınları, İstanbul 2017, s. 63-83.

“hain” ilan edilebiliyor, sonraki dönemde “tarafsız” olabilmekte veya tarihin “arka odasına” alınabilmektedir.

Çevirisi yapılan çalışma yukarıda anlatılan ve sınırı çizilen konuya örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Çalışmada, *Rusya'nın hanedanlık tarihinde, Ortodoksluk inancında ve milli kimliğinin oluşumunda rol almış bir insanın*, bu yıl Rusya'da doğumunun 800. yılı kutlanan Aleksandr Nevski'nin bıraktığı izler bağlamında ve değişen tarihi şartlar doğrultusunda Rusya tarih yazımına ve kamuoyuna (sinemaya) yansıyan, “icat edilen, üretilen” değişik imajı konu edinilmektedir. Aleksandr Nevski Rusya tarih yazımında ve kamuoyunda kimi zaman “kahraman” ilan edilmekte, kimi zaman *Doğu ilişkileri bağlamında* değerlendirilmekte, kimi zaman da “tarihin arka odasında” hazır bekletilmektedir. Yani dönemin şartları, ideolojisi ve iktidarı tarihte iz bırakmış bir şahsın tanıtılmasında, topluma sunulmasında rol oynamaktadır.

Çalışmanın çevrisinin yapılması tarihin değişik amaçlar doğrultusunda kullanılması bakımından önemsenmiştir. Bu örneği sunmaktaki amaç; tarihin kötüye veya belirli siyasi amaçlar için kullanımının sadece Türkiye'ye özgü olmadığını, sadece belirli ideolojilere has olmadığını, belli milletlere özgü olmadığını ve insanlığın tarih yazımıyla veya tarih konularıyla verdikleri savaşımını göstermektir.

Aşağıdaki çeviride ana metne sadık kalınmıştır. Fakat konunun evrenini yakalamak bakımından çevirmen tarafından açıklayıcı notlar eklenmiştir. Bu bağlamda ana metinde dipnot bulunmamaktadır, eklenen notlar çevirmenindir.

Bu yıl, eski Rus knezi Aleksandr Yaroslaviç Nevski'nin 800. doğum yıldönümü kutlanmaktadır. O, Neva'da İsveçlileri ve Çud' Gölü'nde² Alman şövalyelerini mağlup eden büyük bir komutan olarak kabul edilir. 2008 yılında Rusya yurttaşları arasında yapılan açık oylamada birinciliği kazanarak “Rusya'nın Adı” seçildi.³

² Peipus Gölü.

³ *Rusya'nın Adı* - Rusya'da “Rusya” TV kanalı ve VID TV şirketinin 2008 yılında internet kullanıcıları, TV izleyicileri ve radyo dinleyicileri arasında düzenlediği ve Rusya ile ilişkili önemli kişiliklerin seçilmesini amaçlayan bir projedir. 7 Mayıs 2008 tarihinde 500 ünlü ismin (sporcu, siyasetçi, eğitimci, yazar vb.) yayınlanmasıyla başlayan proje yılsonuna kadar devam etti. 12 Haziran'da en çok oy alan 50 isim belirlendi. 5 Ekim'de ise bu sayı aldıkları oylara göre 12'ye indirildi. 27-28 Aralık 2008 tarihinde final aşamasına gelindi. Final sıralaması aşağıdaki şekilde oluştu: *Aleksandr Nevski* (524.575 oy), *Pyotr Stolipin* (523.766) ve *İosif Stalin* (519.071). 28 Aralık 2008 tarihinde Aleksandr Nevski “*Rusya'nın Adı*” ilan edildi. Вкз.: Имя Россия, https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%98%D0%BC%D1%8F_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8F&stable=1

Aleksandr Nevski'nin tarihi hizmetleri ve neden ünlü şahıslar arasında ilk sırada yer aldığı konusunu, "ÇS"⁴ ünlü tarihçi, bilimsel tarih dergisi olan "Sibirya Arşivi"nin genel yayın yönetmeni Tarih Bilimleri Doktoru Vladislav Kokoulin'in⁵

anlatmasını istedi.

Vladislav Gennadieviç, sizce Aleksandr Nevski neden "Rusya'nın Adı" oldu? Bu, onun gerçek tarihî hizmetleriyle mi, yoksa örneğin Vladimir Monamak'tan⁶ daha iyi tanındığı gerçeğiyle mi ilişkilidir?

Ne yazık ki tarihçilerin Aleksandr Nevski hakkında bildikleri çok fazla değildir. Kroniklerde onun hakkında anlatılan hikâyeler oldukça az ve çelişkilidir ve bunlar onun "hayatı" için hâlâ yeterli bir biyografik açıklama değildir. Biyografisinin birçok sayfası hâlâ bilimsel tartışmalara ve anlaşmazlıklara konu oluyorsa da bazı noktalar bütünüyle kaynaklar tarafından aydınlatılamıyor.

⁴ "Dürüstçe Sibirya Hakkında" ('ÇS-info') - ekonomi, siyaset, Sibirya tarihi ve tarihsel hafıza sorunlarına adanmış bir bilgi sitesidir.

⁵ Tarih bilimleri doktoru olan Prof. Vladislav Gennadieviç Kokoulin, bilimsel-tarihsel *Sibirya Arşivi* dergisinin baş editörü ve Rusya Bilimler Akademisi uzmanıdır.

⁶ Kiev Rusya'sının başında bulunan knez Vladimir Monamak (iktidar dönemi 1113-1125) Rusya tarihinde kuvvetli bir lider olarak bilinmektedir. Tecrübeli ve dirayetli bir lider olduğundan iktidara gelişiyle beraber kısa sürede merkezi devleti güçlü kılmıştır. Dış politikada Bizans ve Kumanlara karşı başarılı mücadele yürütmüştür. İç politikada kanunların düzenlenmesine önem vermiştir. Dedesi Yaroslav'ın tertip ettiği *Yaroslav Hakikatleri* yasasının sınırlarını genişletmiştir. Kiev Rusya'sı onun zamanında iç ve dış politikada parlak dönemini yaşamıştır. Bkz.: Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 40-42.

Elbette tarihçiler ülke tarihimizin Aleksandr Nevski dönemini incelemek için çok çalışma yaptılar. “Neva Muharebesi” ve “Buz Savaşı”⁷ olarak bildiğimiz olayların güvenilir bir şekilde yeniden inşasını gerçekleştirdiler. Ve kulağa ne kadar çelişkili gelirse gelsin, ders kitaplarında anlatılan, filmlerde gösterilen ve adına anıt dikilen Aleksandr Nevski'nin gerçek tarihsel Aleksandr Nevski ve dönemi ile pek az ortak noktası vardır.

Neden böyle oldu?

Biz söz konusu bu durumda belirli ideolojik veya iç-dış siyasetteki görevleri/sorunları çözüme kavuşturmak için lazım olan, tarihteki gerçek olaylardan seçilmiş tarihî hafızanın siyaset olgusuyla ilgileniyoruz. Elbette, Aleksandr Nevski hakkındaki görüşümüz gerçek olgulara dayanıyor - gerçekten eski bir Rus knezi, savaşçı ve politikacıydı, iki ünlü savaşa katıldı. Nitekim tarihi hafıza kendisine ait geçmiş imajını şekillendirmekte ve daha sonra onu toplumun kitlesel tarihi bilincine sabitlemekte yetkindir.

Daha anlaşılır kılacak olursak, Aleksandr Nevski, Rusya'nın Baltık'a erişimi için savaşmak durumuyla karşı karşıya kaldığı Büyük Petro döneminde “İsveçlileri yenen komutan” konumuna oturtuldu. Karşısındaki düşman ise Baltık'ı “İsveç denizi” yapmak isteyen ve seçkin bir komutan olan İsveç Kralı XII. Charles (Demirbaş Şarl) idi. Buna göre, eski Rus knezi, Büyük Vatanseverlik Savaşı⁸ arifesinde “Almanları yenen komutan” oldu. Ayrıca, Molotov-Ribbentrop Paktı'nın⁹ imzalanmasından sonra Aleksandr Nevski'nin Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce “Almanları yenilgiye uğratmayı” bırakması ilginçtir.

Bu figürün propaganda amacıyla ihtiyaç duyulan nitelikleri ve özellikleri kazandığı mı ortaya çıktı? Bu arada, Ekim Devrimi'nden sonra Aleksandr Nevski'nin imajı neydi? Bolşevikler onu nasıl görmek istediler?

⁷ *Peipus Gölü Savaşı* olarak bilinmektedir.

⁸ Rusya tarihinde *Büyük Vatanseverlik Savaşı* olarak tarif edilen savaş II. Dünya Savaşı içinde Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırdığı 22 Haziran 1941 tarihinde başlar ve 9 Mayıs 1945 tarihinde sona erer.

⁹ Almanya ve Sovyetler Birliği arasında İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından bir hafta önce 23 Ağustos 1939 tarihinde saldırmazlık paktı imzalandı. Farklı ideolojilere sahip olan ve birbirlerinin düşmanı olarak görülen bu iki gücün anlaşma yapmalarına ihtimal verilmiyordu. Avrupa devletlerinin farklı tutumları bu iki gücü anlaşmaya itti. Anlaşma her iki ülkenin dışişleri bakanları arasında imzalandığından bakanların isminden hareketle Molotov-Ribbentrop Paktı olarak isimlendirilmiştir. Bkz.: Ali Servet Öncü - Oğuzhan Ekinci, “İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman- Rus Paktı”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl 18, sayı 2, Ağustos 2014, s. 241-263.

Şekil 1. “Aleksandr. Neva Muharebesi” filminden (2008) bir kare.

Yaklaşık 1936 yılına kadar, Aleksandr Nevski kasıtlı olarak tarihsel bellekten silindi. O Bolşeviklerin devrimci ideolojisine hiç uymuyordu. Aslında, o “sömürücü sınıflara” aitti -“köylüleri ezen” feodal beylerin bir temsilcisiydi; otoriter bir diktatörlüğün kurulması için Novgorod veçesiyle¹⁰ ve Novgorod Cumhuriyeti ile savaştı; Bolşeviklerin savaştığı kilise onu “aziz” ilan etmişti ve onun “Büyük Rus” imajı, iktidarlarının ilk on yılında Bolşeviklerin uluslararası ideolojisine uymuyordu. Başka bir ifadeyle, Bolşevikler, “otokrasi-Ortodoksluk-milliyetçilik” formülünü tamamen reddettiler ve onun yerine “proletarya diktatörlüğü-ateizm-enternasyonalizmi” koydular. Aleksandr Nevski ilk formülün üç yönünü sembolize ederken, ikincisinin üç yönünü de tamamen reddediyordu.

Bu nedenle, akademisyen M. N. Pokrovski'nin¹¹ (“tarihin geçmişe dönük siyaset olduğunu” söyleyen odur)¹² ilk Sovyet tarihi ders kitabında Aleksandr

¹⁰ “Veçhe adı verilen halk meclisi çok etkili bir kurum olmamakla birlikte savaş ve kriz dönemlerinde halkın sesini duyurduğu bir kurumdu”. Bkz.: Kezban Acar, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel yayınları, Ankara 2004, s. 44.

¹¹ 1932 yılındaki vefatına kadar Sovyetler Birliği'nde tarih yazımı ve tarih eğitimi alanında söz sahibi olan M. N. Pokrovski konusunda ayrıntılı bkz.: İsmet Konak, “Tarih Yazımında Alternatif Bir Model: Pokrovskiy Tarih Ekolü”, *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, Güz 2013, s. 91-110.

¹² Pokrovski konuyla ilgili bir çalışmasında aşağıdaki vurguyu yapmaktadır: “Tarih alanındaki mücadele, partinin esas hattı için yürütülen mücadeledir. Bu iki mücadele arasında kırılmaz ilişkiler mevcuttur. Onları ayırmak mümkün değildir. Tarih, bu siyasi mücadelede büyük silahtır. Tarih, diğerlerine nazaran önemli siyaset bilimidir. Geçmişin siyaset tarihi ile bugünün siyaset tarihi arasında bir bağ vardır. Tarihi bu politikadan ayırmak mümkün değildir”. Bkz.: Elnur Ağayev, *Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği*, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, s. 83.

Nevski'den hiç bahsedilmedi. Sadece ders kitabının sonundaki özet tablolarında Eski Rus knezinin adı geçmektedir, ancak orada da eleştirel bağlamda.

İlk Sovyet ansiklopedilerine bakarsanız, onlar da Aleksandr Nevski'yi bir "sınıf düşmanı" olarak ve onun İsveç, Litvanyalılar ve "Livonyalılara" karşı kazandığı zaferleri de bu "sınıf düşmanı"nın faaliyetlerinin bölümleri olarak tasvir ederler.

Yine Aleksandr Nevski'nin mezarının açılıp kalıntıların Bolşevikler tarafından ateist propaganda için kullanılmaya çalışılması ile ilgili skandal hikâye hatırlanabilir. Aleksandr Nevski, din karşıtı karikatürlerin "kahramanı" oldu.

Eğer koşullar değişmemiş olsaydı, Aleksandr Nevski'nin toplum bilincinden silinmesi nasıl sonuçlanabilirdi, bunu kestirmek güç.

Nazi Almanya'sı tehdidini mi kastediyorsunuz?

Elbette. Ve ayrıca 1930'larda Stalin'in, Sovyet vatandaşlarının ülkelerine ve siyasi liderliklerine olan sevgisini artırması beklenen yeni bir "vatansever" tarih yaratması gerektiği gerçeğini kastediyorum.¹³ Ancak Almanya'dan gelen savaş tehdidi faktörü de kendi rolünü oynadı.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nde 1930'ların ortalarında neler yaşandığını hatırlayalım. Sovyet propagandası, Stalin'i yalnızca "halklarla" yakından ilişkili değil, aynı zamanda onlar üzerinde yükselterek "halkların babası" olarak konumlandırdı. Günlük gazeteler ve radyolar, ülke için "dışarıdan" ve "içeriden" oluşan tehlike konusunda uyarılarda bulunuyor, hainler ve "halk düşmanları" hakkında bilgi veriyorlardı. Bu durumdan kurtulmanın tek yolu, şiddetli bir mücadele ve halk önderinin etrafında toplanmaktı. Nazi Almanya'sından gelen tehdit giderek daha fazla hissediliyordu. Tarihsel hafızadan tamamen çıkarılamayan Aleksandr Nevski figürü, propaganda görevlerine mükemmel bir şekilde uyuyordu. Ancak o tam olarak "temize çıkamadı/itibarını iade edilmedi". Onun "aziz" yönü göz ardı edildi, ancak "Anavatanın özgürlüğü ve bağımsızlığı" için savaşan bir siyasetçi ve komutan olarak rolü ön plana çıkarıldı.

İlk bakışta, görev basit görünmüyordu. Ne de olsa, daha dün, eski Rus knezi sömürücü "feodal beyler sınıfının temsilcisi" olarak karalanmıştı. Ancak çözümün nispeten basit olduğu görüldü. "Kesin olarak", "alçak, düzenbaz Almanları", "bu piçleri" ve "şövalye köpeklerini" Rus hudutlarından kovmak Aleksandr Nevski'nin askeri liyakatini öven Karl Marx'a başvurdular. Alman şövalyelerinin bu üç özelliği Aleksandr Nevski'yle ilgili her metinde belirleyici bir motif olarak sürekli ortaya çıkmaya başladı.

Daha sonra ise Sovyet propagandasının en güçlü silahı harekete geçirildi...

¹³ Sovyet lideri Josef Stalin'in (iktidar dönemi: 1922-1953) Sovyet ideoloji doğrultusunda tarih yaratma konusundaki faaliyeti için bkz.: Ağayev, a.g.t., s. 80-95

Sergey Ayzenştayn'ın "Aleksandr Nevski" filmini mi kastediyorsunuz?

Evet. Lenin ayrıca sinemayı "sanatların en önemlisi" olarak nitelendirdi. Mükemmel bir propaganda aracıydı.¹⁴ Sonuçta, o zamanlar ülkemizde pek çok kişi okuma yazma bilmiyordu, ancak sinema herkese açıldı ve o Sovyet halkıyla anlaşılır ve akılda kalıcı bir dilde konuşuyordu. Stalin'in tüm senaryoları bizzat düzenlediğini ve geniş ekranda yayınlanmadan önce tüm filmleri izlediğini de hatırlayalım. Sergey Ayzenştayn'ın çalışmalarına dönersek, 1925'te çekilen "Potemkin Zırhlısı" adlı film ona dünya çapında şöhret kazandı. Lakin gün geçtikçe Sergey Ayzenştayn ikinci plana atılmış ve neredeyse unutulmuştu. Stalin onu "hatırlayarak" eski Rus knezi hakkında bir film yapma konusunda görevlendirdi.

Film kısa sürede çekildi. Tabii ki, sadece günümüz tarihçileri değil, aynı filmin çağdaşı olan tarihçiler de sinemaya uyarlanan Aleksandr Nevski'nin gerçek eski Rus knezine yalnızca genel hatlarıyla benzediğine, fakat hayatıyla ilgili belgelerle kanıtlanmış birçok bölümün tamamen atlandığına dikkat çektiler. Ancak hiç kimse tarihi bir film çekmesini istemiyordu. Bu sadece görünüşte tarihi bir filmi, gerçekte ise propagandaya hizmet edecek şekilde mitolojik bir temele dayandırılmıştı.

Şekil 2. Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında poster: "Vatan Adına İleri Kahramanlar"¹⁵

Ama bugün hakkında ne söylerlerse söylesinler, film sadece Aleksandr Nevski hakkında oluşan toplumsal algı üzerinde değil, aynı zamanda onun ders kitaplarındaki imajı üzerinde de çok güçlü bir etki oluşturdu. Modern tarih ders kitaplarındaki Neva Muharebesi ve Buz Savaşı resimlerinin Ayzenştayn'ın filminden kopyalanmış gibi görünmesi oldukça dikkat çekicidir. Her ne kadar 1950'lerin sonundan bu yana tarihçiler, gerçek knez Aleksandr Nevski'yi ve onun gerçek tarihi faaliyetlerini yeniden inşa etmemizi sağlayan

¹⁴ Sovyetler Birliği'nde sinemanın oluşumu, gelişimi ve ideolojik anlamdaki işlevleri konusunda, özellikle Stalin dönemindeki uygulamaları için bkz.: Aliya Baygaliyeva, *Sovyet Sineması ve Çok Uluslu Sovyet Sinemasından Bir Yönetmen: Tölmüş Okeyev*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-TV ve Sinema Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003, s. 6-31.

¹⁵ Orijinal metinde üzerlerinde bulunan Rus dilindeki yazılardan dolayı Rus okuyucusu için anlaşılır olan 2 ve 6 numaralı şekillere altyazı verilmemiştir. Türk okuyucusuna anlaşılır olması için bu şelillere tarafımdan açıklayıcı yazı eklenmiştir.

muazzam bir araştırma çalışması yaptılarsa da. Elbette ki yapılan çalışmalar mitolojik tahayyüllerden önemli ölçüde farklılık arz etmektedir, ancak gerçek hikâyenin de eski Rus komutanının mitolojik imajı ve savaşları kadar ilginç ve öğretici olduğunu söylemeliyiz.

Yine de kabul etmek gerekir ki Aleksandr Nevski hakkındaki günümüzdeki toplumsal algı, onun Sergey Aizenştayn tarafından beyazperdede gösterilen tasvirinden ayrılmaktadır.

Gerçekten öyle. Daha ziyade, farklılık göstermezler, ancak başka anlamlar ve sembollerle tamamlanırlar. Ne de olsa o hâlâ bir savaşçı ve komutan.

Aleksandr Nevski imajının yeni anlamları, resmi devlet ideolojisine ek olarak, tarihsel belleğin diğer versiyonlarının ortaya çıktığı Perestroyka¹⁶ [Yeniden yapılanma] döneminde gerçekleştirilmeye başlandı. Bu yıllarda siyasi, toplumsal ve dini kuruluşların, bölgesel yetkililerin, üniversite tarih öğretmenlerinin ve gazetecilerin “tarihi hakikatin restorasyonunda” aktif rol aldıklarını hatırlıyoruz.

Şekil 3. St. Petersburg'daki Aleksandr Nevski Anıtı, 2002'de açıldı.

¹⁶ Perestroyka [Yeniden Yapılanma] 1985 yılında iktidara gelen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin son başkanı M. S. Gorbaçov'un (iktidarı: 1985-1991) takip ettiği politikanın ismidir. Bu konuda makale ve kitapları da bulunan Gorbaçov, Sovyet toplumunun sosyal ve ekonomik yapısını eleştirerek yerine ekonomik ve sosyal yeniden yapılanmayı öneriyordu. Komünist ideolojinin terk edilmesini önermiyor, var olan düzenin yeniden biçimlendirilmesini istiyordu. Bkz.: William Woodruff, *Modern Dünya Tarihi*, Pozitif yayınları, İstanbul 2006, s. 307.

Aleksandr Nevski imajının bir “aziz” olarak hızla restorasyonu tam da Perestroyka dönemindeydi. Perestroykanın son aşamasında, bu konuyla ilgili bir film bile çekildi. Bu 1990’larda da devam etti ve bugün de devam ediyor.

Hadi birlikte 2002 yılında St. Petersburg’da açılan Aleksandr Nevski anıtına bir göz atalım.

Dikkate değer bir detay; bu anıtın Büyük Vatanseverlik Savaşı’nın kazanılma günü olan Zafer Bayramı’nda açılmış olması ve Aleksandr Nevski’nin bu olayla olan bağlantısının simgelenmesidir. Anıtın kendisine dönecek olursak, kaidenin ön tarafına sekiz köşeli bir Ortodoks haç oyulmuş ve kaidenin önüne parşömen olarak stilize edilmiş bronz bir levha yerleştirilmiş ve üzerine “Aziz Kutsanmış Büyük Knez Aleksandr Nevski’ye” yazılmış. Böylece, bu anıtta tüm özellikleri birleşiyor: Bir Ortodoks aziz, bir askeri kahraman, Petro’dan önceki Rusya’nın sembolü¹⁷, Katolik Batı’ya karşı bir savaşçı.

Ancak Sovyet öncesi veya Sovyet döneminin tarihsel hafızasında olmayan bir anlam daha yüklendi: Avrasya bakış açısı. Onu hem Avrupa’nın rakibi hem de aynı zamanda Asya’nın “müttefiki” olarak tasvir etmeye başladılar. Bunun için 2000’li yıllarda yayınlanan tarih ders kitaplarına bakmak yeterlidir. Örneğin, akademisyen Saharov’un editörlüğünde defalarca yayımlanan bir ders kitabında Aleksandr Nevski, yalnızca Litvanyalılar, İsveçliler ve Almanlarla savaşmakla kalmıyor, bu mücadelede Altın Orda süvarilerinin yardımına da başvuruyor. Dahası, ders kitabının yazarı, eski Rus knezinin Batı’dan gelen saldırganlığı bastırma çabalarını destekleyen Batu ve Aleksandr Nevski arasındaki “dostluktan” bahsediyor.

Şekil 4. Sergey Ayzenştayn’ın “Aleksander Nevski” filminden (1938) bir kare

Çok az insan, Ayzenştayn filminin senaryosunda başlangıçta Aleksandr’ın Altın Orda’ya yaptığı geziyi ve zehirlenme hikâyesinin anlatıldığını bilir. Ancak o günlerde, özellikle de Altın Orda ile olan ilişkisi belirsiz bir şekilde değerlendirildiğinde, sadece batıda değil, aynı zamanda doğu yönünde de başarılı bir şekilde hareket eden knez imajına ihtiyaç yoktu.

Tabii ki ders kitapları esas olarak ilkokul çocukları ve öğrenciler tarafından okunur. “Yetişkin” izleyici için ise, Aleksandr Nevski imajı, daha önce olduğu gibi, sinema yoluyla oluşturulmuştur.

¹⁷ Yazar ana metnin bu kısmında Rusya’nın günümüzdeki adı olan Rossiya’yı (rus. Россия) değil, eski adı olan Rusi (rus. Русь) kullanmıştır.

Somut örnekler var mı?

İgor Kalyonov'un yönettiği ve 2008'de gösterime giren *Aleksander. Neva Muharebesi* filmine dikkat edelim. Burada knezin evliliği, müstakbel eşiyle olan randevusu gibi özel hayatıyla ilgili şeyler ön plana çıkarılmıştır.

Knez Aleksandr Nevski, neşeli ve sorumsuz, kanı kaynayan ancak gücünü nereye harcayacağını bilmeyen bir Rus delikanlısı olarak gösteriliyor. Ayzenştayn'ın yarattığı destansı kahramanın imgesi, bu filmde bir ergen gibi davranan, ne ilgi, ne sempati, ne de antipati uyandırmayan gülünç ve değersiz bir genç adama indirgenmiştir.

Şekil 5. Aleksandr Nevski'nin Novosibirsk'te Buzdan Heykeli¹⁸

Fakat bu şekilde ön plana çıkarılmak istenen Avrasya çizgisidir. Seyirci, Hanın Aleksandr'a gelen büyükelçisini görüyor. Bu elçi, Aleksandr'ın kendisine haraç ödemesine gerek olmadığı ve ancak Batılı "müttefiklerle" "sorunların çözülmesi" hususunda hemfikir olan Büyük Han'ın emirlerini yerine getiren bilge, yardımsever ve özverili bir hizmetkârdır. Aleksandr Nevski'nin yoldaşları böylesine sıcak bir karşılama öfkelendiklerinde, Aleksandr onların çıkarımlarını tek bir kanıtla bozar: "Göçebeler bize düşmandır, ancak inançlarını dayatmazlar."

Bu filmde eski Novgorod'un değil, çağdaş Rusya'nın gerçeklerini görebilmeniz ilginçtir.

¹⁸ Orijinal metinde bu şekile altyazı verilmemiştir. Şekile açıklayıcı yazı tarafımdan eklenmiştir.

Şekil 6. Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında poster: “Vurduk, Vuruyoruz ve Vuracağız”

İlk olarak, sadece Rusya’ya¹⁹ karşı değil, knezin kendisine karşı da bir “komplo” düzenleniyor. Tipik bir sahnede Novgorodluların knezini hainler zehirlemeye çalışmaktadır. Buna “Batılı bir tarzda yaşamak” için vatanlarını Katoliklere satmak isteyen hain boyar figürleri de ekleniyor.

İkincisi, Novgorod veçesine ve Novgorod geleneklerine yönelik olumsuz tutum çok açık bir şekilde gösteriliyor. Filmdeki bu sahnelerin alt metni oldukça açık: boyar cumhuriyeti “kötü” ve prensin mutlak yönetimi [otokrasi] “iyi”. Boyarları kişisel çıkarları için Eski Rus Anavatanının

çıkarlarını satmaya hazır gösteren bazı sahneler, 2000’lerin başında devletin oligarklarla olan yüzleşmesiyle ilişkilidir. Bunun kasıtlı olarak yapılması pek mümkün görünmüyorsa da, yapımcıların, filmin çekildiği dönemde toplum bilincinde hâkim olan klişeleri ve alışkanlıkları basitçe yansıttıkları muhtemeldir. Bütün bunlar, filmin çağdaş bir politik mesaj içerdiği sonucuna varmamızı sağlıyor. Rusya Batı ile çekişiyor ve daha az saldırgan olmayan Doğu ile ateşkese girmek zorunda kalıyor. Anavatanın birliğini korumak için ise, “halkı” düşmanla savaşmak için harekete geçirebilecek “güçlü” bir hükümete ihtiyaç var.

Böylece, Aleksandr Nevski kendisini modern Rusya’da tarihsel belleğin çeşitli gelişim çizgilerinin kesişme noktasında buldu: sipariş edilmiş vatanseverlik, devlet gücünün tahkimi, Ortodoks Kilisesi’nin ideolojik sahadaki etkinliği, dış politikada Asya ülkelerine doğru bir dönüş. Sonuç olarak, eski Rus knezi, gerçek Aleksandr Nevski’nin asla sahip olmadığı “boyutlar” edindi. Mitolojik Aleksandr Nevski, otokratik iktidarın atası, Rus knezlerinin birleştiricisi ve ilk “Avrasyalı” oldu.

Bu arada, Aleksandr Nevski, tarihi hafıza siyaseti için tek önemli figür değil. O, “vatanseverliği” ve “Batı’ya muhalefeti” sembolize ederken, Yaroslav Mudrı²⁰,

¹⁹ Yazar ana metnin bu kısmında Rusya’nın günümüzdeki adı olan Rossiya’yı (rus. Россия) değil, eski adı olan Rusi (rus. Русь) kullanmıştır.

²⁰ Aleksandr Nevski’nin dedesi olan Yaroslav Mudrı (iktidarı: 1019-1054) Rusya tarihinde Batıya açılmayı temsil eden ilk liderdir. Soy ismini zekâsı ve çok kitap okumasından dolayı *akıllı* (rus. Mudrıy) kelimesinden almıştır. Onun zamanında Rusya’da çok sayıda mektep ve kiliseler yapılmıştır. Hıristiyanlık bu dönemde yayılmış ve tam yerleşme göstermiştir. Peçenekler ve Oğuzlarla mücadelesi yanında özellikle günümüz Doğu Avrupa ülkelerine doğru yayılma politikası göstermiştir. Avrupa ülkelerine ilk defa elçiler ve tüccarlar göndermiştir. İlk defa bir Rus knezi Avrupalı hükümdarlarla karşılıklı ilişkiler kurmuştur. Kendisi İsveçli prenses ile evlendiği gibi, oğlanları ve kızlarını da Avrupalılarla evlendirmiştir. Bu vesileyle Avrupalı devletlerle diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurmuştur. Rusya’da ilk yazılı kanun olan “Yaroslav Hakikati” kanununun hazırlatmıştır. Bkz.: Kurat, *a.g.e.*, s. 35-37.

tam tersine, “Batı’ya açılmayı”, Avrupa ile ilişkileri geliştirme arzusunu, göçebe Peçeneklerle - “Asya” ile mücadele etmeyi sembolize eder.